

Οι πρώτοι που επωφελήθηκαν από την αποχώρηση των Βενετσιάνων από την Κρήτη ήταν οι αγρότες και οι άνθρωποι της εκκλησίας. Με την οθωμανική κατάκτηση (1669), οι Βενετσιάνοι φεουδάρχες έφυγαν στα Κύθηρα αρχικά κι από εκεί σκορπίστηκαν στα υπόλοιπα Ιόνια νησιά. Οι ντόπιοι αγρότες έπαψαν να είναι πάροικοι, απέκτησαν ζωντάνια κι εξελίχθηκαν στον πιο βασικό παράγοντα της οικονομικής ζωής του νησιού. Αναπτύχθηκε η οικοτεχνία με τον πηλό και τον αργαλειό στην πρωτοκαθεδρία. Περιζήτητα στις αγορές ήταν τα κρητικά πιθάρια, ενώ η υφαντική κάλυπτε κυρίως οικογενειακές ανάγκες.

Μαζί με τους φεουδάρχες, αποχώρησαν και οι επικεφαλής της καθολικής εκκλησίας που καταδυναστεύαν τους ορθόδοξους. Η ορθοδοξία αποκαταστάθηκε, καθώς οι Οθωμανοί δεν ασχολήθηκαν ιδιαίτερα μαζί της. Τα προνόμια που είχαν παραχωρηθεί σε άλλες κατακτημένες περιοχές, ίσχυσαν και στην Κρήτη και η εκκλησία απέκτησε ηγετικό ρόλο. Γράφει ο Νικόλαος Β. Τωμαδάκης:

«Αλλά η πιο σημαντική συνέπεια της τουρκικής κατάκτησης ήταν η αποκατάσταση της Ορθοδοξίας στο νησί και η ανασυγκρότηση της Εκκλησίας και της ορθόδοξης ιεραρχίας. Η αναδιοργάνωση της κρητικής Εκκλησίας ήταν βέβαια μέσα στους πάγιους σκοπούς και στόχους της τουρκικής πολιτικής, για τον ψυχολογικό επηρεασμό των ορθόδοξων λαών. Έτσι όμως η Κρήτη αποκόπηκε από τη Δύση και τους δυτικούς επηρεασμούς και επανασυνδέθηκε με το κέντρο της Ορθοδοξίας, το Οικουμενικό Πατριαρχείο, και μέσω αυτού με τον υπόλοιπο ορθόδοξο ελληνισμό».

Ενώ όμως η χριστιανική εκκλησία δεν βρέθηκε στο στόχαστρο των κατακτητών, οι χριστιανοί καταδυναστεύονταν. Για να βρουν την ησυχία τους, πολλοί εξισλαμίστηκαν (οι περισσότεροι στην ύπαιθρο, οι λιγότεροι στις πόλεις). Οι γνήσιοι Τούρκοι τους απέφευγαν και οι χριστιανοί τους θεωρούσαν προδότες. Ο Ι.Κονδυλάκης στους «Τουρκοκρητικούς», αναφέρει:

«Οι γνήσιοι τούρκοι ουδέποτε είχαν εις υπόληψιν τους τουρκοκρητικούς. Ο περιηγητής Ταμπούι (Τανκουάν) αναφέρει ότι οι μουσουλμάνοι της λοιπής αυτοκρατορίας τους επεριφρόνουν και δια την καταγωγήν των, αλλά προ πάντων διότι παρέβαινον τας διατάξεις του Κορανίου, πίνοντες οίνον, κατά κόρον και μη γνωρίζοντες τα θρησκευτικά των καθήκοντα. Και σήμερον δε ακόμη οι αληθείς μουσουλμάνοι δεν τους θεωρούν ως υπόδειγμα πιστών και τους αποκαλούν «μουρτάτας». Τουτέστι κακοδόξους. Αλλά και αυτοί αποδίδουν ενίοτε τα ίσα στους άλλους τούρκους, θεωρούντες αυτούς ως κουτούς και ανάνδρους και υπερηφανευόμενοι διότι είναι Κρήτες».

Το επίσημο κράτος όχι μόνο δεν ασχολήθηκε με το θέμα αλλά και απαγόρευσε τους βίαιους εξισλαμισμούς. Η Υψηλή Πύλη όριζε: «Να μην ενοχλείται κανείς στη θρησκεία, στην οποία ανήκε από τη γέννησή του». Όμως, η κατώτερη διοίκηση πολλές φορές «παρανομούσε». Ένα δημοτικό τραγούδι αναφέρει:

«Μίαν Κυριακήν και μιαν αυγή, μίαν εορτή μεγάλη

επήραν του Παπά-Βορειά τες τρεις του θυγατέρες.

Στην Κρήτη σκλαβωθήκανε, με τα καράβια φεύγουν,

κι η μάνα, κύρης και δικοί κλαίνε και δεν αρνεύγουν (=«ησυχάζουν»)...

Χαιρέτα μου τη μάνα μου, προσκύνα μου τον κύρη

και πε του πως ο βασιλιάς, γυναίκα του με πήρε.

θέλει γενιά χριστιανική και φλέγ' από την Κρήτη,

Μ' αφήνω και παραγγελιά των εδικολογιώ μου,

να πολεμούνε την Τουρκιά και να τηνε ζυγώνουν.

Γιατί ήρθε μ' επιβουλιά, σκλαβώνει και τουρκεύγει

και σαν το Χάρ' αλύπητα σκοτώνει, μακελεύγει...».

Πριν από την τουρκική κατάκτηση, η Κρήτη αριθμούσε 500.000 κατοίκους. Αμέσως μετά, είχε μόλις 50.000. Στα 1770, ο πληθυσμός είχε αυξηθεί και είχε φθάσει τους 300.000 ανθρώπους, από τους οποίους 200.000 καταγράφονταν ως Έλληνες (ανεξάρτητα από το θρήσκευμα) και 100.000 Τούρκοι.

Τον ίδιο καιρό, τα άλλοτε ανθηρά λιμάνια Ιεράπετρας, Σητείας και Κίσαμου μαραίνονταν, ενώ τα Χανιά έπαιρναν το πάνω χέρι, αριθμώντας 17.000 μόνιμους κατοίκους: Στις προβλήτες του λιμανιού τους μπορούσαν να δέσουν γύρω στα τριάντα με σαράντα πλοία, αν και κατέπλεαν εκεί 75 ως 115 τον χρόνο. Πάνω από τα μισά, ήταν γαλλικά. Με τη Γαλλία να διαθέτει προξενείο στην πόλη, υποπροξενείο στο Ηράκλειο και πρακτορείο στο Ρέθυμνο. Άλλωστε, οι Γάλλοι είχαν σπεύσει να πιάσουν τα εμπορικά πόστα στα Χανιά, αμέσως μόλις αποχώρησαν οι Βενετσιάνοι. Φόρτωναν λάδι (για να κατασκευάσουν σαπούνι στη Μασσαλία), σταφίδες, τυρί, μαλλί και κρασί και ξεφόρτωναν ρύζι, καφέ, υφάσματα και μέταλλα. Οι μουσουλμάνοι απετέλεσαν την (φεουδαρχικής νοοτροπίας) άρχουσα τάξη, ενώ η πόλη (Χανιά) ορίστηκε έδρα του Τούρκου πασά.

Μέσα σ' αυτό το περιβάλλον, πεζογραφία και ποίηση υποχώρησαν ή μεταλαμπαδεύτηκαν στις βενετσιάνικες κτήσεις και στην ίδια τη Βενετία. Θεατρικά έργα είχαν να παραχθούν στην Κρήτη, από τις αρχές του ΙΗ' αιώνα, καθώς η άνθιση που είχε παρατηρηθεί στην εποχή των Βενετσιάνων, πήρε την κατηφόρα. Κι αν κάποια παίζονταν σε κάποιες σκηνές, ήταν απλές επαναλήψεις ή μιμήσεις παλαιότερων επιτυχιών.

Παρ' όλα αυτά, στα 1770, υπήρχαν Κρητικοί ζωγράφοι (αναφέρονται τουλάχιστον πενήντα στη διάρκεια του ΙΗ' αιώνα) που φρόντιζαν να γεμίζουν τις εκκλησίες με αγιογραφίες βυζαντινής τεχνοτροπίας, με μουσουλμανικής επιρροής δδδιακόσμηση. Ανάμεσά τους ήταν και ο περίφημος Ιωάννης Κορνάρος (μαθητής του Γεωργίου {Τζώρτζη} Καστροφύλακα) που, ακριβώς στα 1770, φιλοτέχνησε τη διάσημη μεγάλη εικόνα στη μονή Τοπλού.

Κι ενώ στα αστικά κέντρα η ζωή ήταν κάπως υποφερτή, στην ύπαιθρο (πλην Σφακίων) η καταπίεση έφτανε σε σημείο να είναι αφόρητη: «Ούτε προεστώτες, εν αυτή πρόκριτοι, ούτε κοζαμπάσηδες και δημογέροντες (υπήρχαν), αλλά δούλοι και είλωτες» της Υψηλής Πύλης και των «ευτελεστέρων και ποταποτέρων» Οθωμανών υπαλλήλων», γράφει ο Β. Ψιλάκης. Και ο Φάλλος περιηγητής Γκιγιόμ Αντουάν Ολιβιέ αναφέρει ότι σε κάθε χωριό υπήρχε ένας «καπετάνιος» που αναλάμβανε να επιλύσει τις διαφορές των χωριανών μεταξύ τους. Βοηθός του ήταν ένας γραμματικός που τηρούσε και ενημέρωνε τους φορολογικούς καταλόγους. Ειδικά στις πεδινές περιοχές γύρω από τα Λευκά όρη, οι χωρικοί έπρεπε να καταβάλλουν μεγαλύτερο φόρο, καθώς οι Τούρκοι αφαίρεσαν φορολογικά «δελτία» από τα Σφακιά, απ' όπου δεν μπορούσαν να εισπράξουν και τα προσέθεσαν στις άλλες επαρχίες. Σε έγγραφο του 1767, ο γραμματικός των Σφακιανών, Νικολός Σγουρομάλλης, ομολογεί ότι από τους αναλογούντες φόρους «δεν κατεβλήθη ούτε εν άσπρον ή όβολός τις... αλλά παραμένει ολόκληρον το ποσόν τούτο εις χρέος των ραγιάδων της επαρχίας». «Χρέος» που ποτέ δεν εξοφλήθηκε.

Η μεγαλύτερη όμως πληγή για τους Κρητικούς, της υπαίθρου κυρίως, ήταν οι γενίτσαροι («γερλήδες» αποκαλούνταν οι ντόπιοι από αυτούς). Δεν υπάκουαν στους νόμους και ήταν εντελώς ασύδοτοι. Έκαναν ό,τι ήθελαν, αγνοούσαν τα σουλτανικά διατάγματα κι επέβαλαν τη θέλησή τους ακόμα και στους Τούρκους αξιωματούχους. Ο Αληδάκης στα Χανιά, ο Αρίφ Αγάς στο Ρέθυμνο, ο Μπεντρή εφέντης και ο Χάνιαλης στο Ηράκλειο, ο Μεμέτ Αγάς ή Μεμέτακας στη Σητεία, έμειναν στην ιστορία για τις θηριωδίες τους.

Για να επιζήσουν, κάποιοι Κρητικοί στράφηκαν στις θάλασσες κι έγιναν πειρατές. Στην Ξηρά, το πιο συχνό έγκλημα ήταν η ζωοκλοπή. Κάποιοι άλλοι προτίμησαν να αποτραβηχτούν στα βουνά και να ζήσουν από τον κλεφτοπόλεμο. Οι Τούρκοι τους είπαν Χαϊνήδες (από την αραβική λέξη χαϊν που σημαίνει «αχάριστος», «προδότης»). Οι Έλληνες τους ονόμαζαν «καλησπέρηδες», καθώς προτιμούσαν να κάνουν νύχτα τις επιδρομές τους. Ονομαστός Χαϊνης ήταν ο Δημήτριος Λόγιος που γεννήθηκε το 1770 στον Άγιο Θωμά Ηρακλείου και καταγόταν από τη γενιά των Βαρούχων της Μεσσαράς: Την ημέρα, ήταν γιατρός αλλά τη νύχτα μετατρέποταν σε φοβερό αντάρτη. Όταν κάποια στιγμή σκοτώθηκε, τον έθαψαν στον δρόμο ανάμεσα Μοίρες και Τυμπάκι. Ο θρύλος βεβαιώνει πως, αν κάποιος αφήσει φαγητό στον τάφο του, παραμένει αναλλοίωτο ώσπου να το φάει κάποιος περαστικός.

Έτσι όπως είχε διαμορφωθεί η κατάσταση, στη χαραυγή του 1770, η Κρήτη έμοιαζε έτοιμη να επαναστατήσει για να αποτινάξει τον τουρκικό ζυγό. Οι μόνοι που είχαν λόγους να μην το πράξουν, ήταν οι Σφακιανοί που ζούσαν ελεύθεροι και ευημερούσαν. Από εκεί, όμως,

Ξεκίνησε η επανάσταση (του Δασκαλογιάννη, όπως έμεινε στην Ιστορία).

(Ιστορία του Έθνους, 18.7.2009) (τελευταία επεξεργασία, 19.3.2011)